

U. Liivaku eesti keelde tõlkimise ajaloost raamatus Uno Liivaku, Henno Meriste. Kuidas seda tõlkida. Järeltormatusest eestinduseni. Tallin: Valgus, 1975.

Süsteemaatilisi ülevaateid eestikeelsest tõlkekirjandusest pole olemas. Tõlgitud tarbekirjandust käsitlevad ainult kirjanduslugude esimesed peatükid, kus vaadeldakse ajajärku, millal algupärast ilukirjandust omaette uurimisaineks ei piisa. Jaguneb ju eesti kirjanduse ajalugu kaheks: algul igasuguse eestikeelse kirjanduse, nii algupärandite kui ka tõlgete, nii tarbe- kui ka ilukirjanduse ajalugu, hiljem ainult algupärase ilukirjanduse ajalugu. See vähenegi, mis hilisema ajajärgu tõlketekste kohta kirja pandud, on laiali artiklites või põhiliselt muid probleeme (kirjanduslugu, raamatuajalugu¹) käsitlevates raamatutes.

Loomulikult ei võimalda käesoleva käsitluse maht ja kasutatud allikmaterjali piiratus pidada tõlkekirjanduse ajaloo periodiseerimist ega esitatud seisukohti lõplikeks.

Kolm esimest sajandit

Tõlkimise ajaloost on mõtet rääkida ainult kirjalike mälestiste varal; kuidas muistsed eestlased veneedide, latgalite või skandinaavlastega rääkisid, seda saab ainult oletada. Ometi on tõlkimise ajalugu Eestis tsipake pikem kui raamatu ajalugu.² Esimene teadaolev eesti keelde tõlgitud tekst on pärit umbes 1520. aastast. Kui välja arvata koha- ja isikunimed ning juhuti leiduvad eestikeelsed sõnad ja väljendid, siis on see nn. Kullamaa käsikiri³ esimene seniajani leitud eestikeelne tekst üldse. Tõlge on ka esimene eestikeelne trükis, mille kohta on kindlaid tõendeid – 1525. aastal Lüübekis ilmunud jumalateenistusraamat.⁴

Järgneb vanim katkenditena meie sajandini säilinud eestikeelne raamat, Wanradti ja Koelli katekismus.⁵ Mõninga liialdusega võib väita, et osa meie pärastise tõlkekeele pahesid leidub selgel kujul juba esimeseski katses, sest katekismuse „tõlge eesti keelde on üldiselt puine ja orjalikult algteksti sõnastuse järjekorrast kinnipidav“⁶. On koguni oletatud, et üks katekismuse keelamise ja hävitamise põhjusi oli puudulik tõlge.⁷

Esimene täielikult säilinud ja eestikeelset teksti sisaldav raamat on „Agenda Parva“⁸. Teost oli mõeldud hõlbustama katoliku preestrite kombetalituste täitmist

¹ [Vt. näit. *Eesti raamatu kronoloogia*. Koostanud Tiiu Reimo. Tallinn: Eesti Akadeemiline raamatukogu, 2000.]

² [Ladina tähestik tuli Eestisse koos ristiusustamisega 13. saj. Tihedast kaubanduslikust läbikäimisest naabermaadega, kus tunti ja kasutati kirja, võib järeldada, et kirjaoskajaid leidis eestlaste hulgas juba varem. Mõni neist on ka teada – nt. mainib Henriku Liivimaa kroonika Virumaa vanemat Tabelinust, kes oli Gotlandil ristitud. Samuti on teada, et 1171 andis paavst piiskop Fulcole appi eestlasest munga Nicolause, kes kirjutas piiskopi jaoks üles hädavajalikud eestikeelsed tekstid. – Mare Lott. Raamatulugu. EE11. Eesti. Üld., lk. 545]

³ Vt. Valik eesti kirjakeele vanemaid mälestisi a. 1524–1739. Välja andnud Albert Saareste ja A.R. Cederberg. Tartu, 1925–31, lk. 1–2.

⁴ Miller, V. Minevikust tulevikku. Artikleid ja ettekandeid 1940–1970. Tallinn, 1972, lk. 107–108. [Vt. ka Kivimäe, J. Eestikeelsest trükisest anno 1525. – Eesti vanimad raamatud Tallinnas. Tallinn: Eesti Akadeemiline Raamatukogu, Eesti Rahvusraamatukogu, Tallinna Linnaarhiiv, 2000, lk. 13–35; Aarma, L. Esimese eestikeelse trükise sünnitaust ja tekstisõnum. – Raamatu osa Eesti arengus. Toim. T. Tender. Tartu: Eesti Raamatu Aasta Peakomitee, 2001, lk. 307–319.]

⁵ Vt. Valik eesti kirjakeele vanemaid mälestisi a. 1524–1739, lk. 353–358.

⁶ Weiss, H., Johansen, P. 400-aastane eesti raamat, Wanradt-Koelli'i katekismus 1535. aastast. Tallinn, 1935, lk. 20. [Vt. ka Altof-Telschow, K. Wanradt-Koelli katekismus ja tema aeg. – Eesti vanimad raamatud Tallinnas. Tallinn: Eesti Akadeemiline Raamatukogu, Eesti Rahvusraamatukogu, Tallinna Linnaarhiiv, 2000, lk. 63–77.]

⁷ Sealsamas, lk. 22.

⁸ Agenda Parva Brunsbergae M.DC. XXII. Eestikeelseid tekste vastureformatsiooniaegsest katoliku preestrite käsiraamatust. Tartu, 1938. 102 lk.

Läti, Eesti ja Poola alal kohalikes keeltes. See teos on „muude kaasaegsete keelemälestistega võrreldes suhteliselt väga heas ja õiges lõunaeesti murdes“⁹.

Niiviisi võiksime järjepannu läbi võtta eesti raamatu kolm esimest sajandit, millal maakeelne kirjavara koosnes eranditult tõlgetest. Kolm sajandit peaaegu ainult tarbekirjandust, sellest suur osa vaimulikku. Kolm sajandit õpipoisi- ja sellitöid, enamasti muulaste sulest. Ei peetud tollal tihtipeale mikski, et eesti keelel on omad reeglid ja ütlemissed. Kauaks jäi mõjule esimese eesti keele grammatika autori Heinrich Stahli seisukoht, et mis on õige ladina ja saksa keeles, peab olema õige ka eesti keeles. Kolm sajandit käis tõlkimine võõraste reeglite järgi.

Ja siiski on kõik need vead oma ajastu puudused, millest paljud on ühised kõigile tollastele kirjakeeltele. Tänapäeval saame neid vaid nentida, mitte hukka mõista. Isegi emakeelde tõlkijat kummitab algkeele lummus, mis siis veel rääkida inimestest, kes panid ümber võõraste keelde!

Uuemate uurimistulemuste valgusel ei koosnenud toonane tõlkijaskond siiski ainult muulastest. 1535. aasta katekismuse tõlkijaks peetakse „Johann K o e l l i (Kool, Kohl), kes oli eestimaalane, kui mitte eestlane. Viimasele oletusele annab teatavat kinnitust tema eestipärane nimi. Arhiiviandmetes mainitakse Koelli esmakordselt 1525. aastal kui Oleviste kiriku „mittesaksa“ jutlustajat“¹⁰. Oletatavasti on muid esimesi piiblitekstide ümberpanekuid mõjutanud eestlase Hans Susi seni leidmata käsikirjaline nn. perikoobiraamatu tõlge.¹¹

On oletatud, et sama Hans Susi sulest on pärit H. Stahli „Leyenspiegel“ 45 kirikulaulu tõlked eesti keelde.¹²

Tõsi, hilisemad kriitikud on nende tõlgete kohta ainult halba öelnud. Martin Lipp väidab: „Ei ole neist nõnda nimetatud lauludes riimi olemas; ei ole Stahl ega ta abilised sõnu lauluks luues sugugi selle peale mõelnud, sõnade silbisid ära lugeda ja nende rõhku tähele panna. Nõnda on sagedaste Eesti keeli tõlgul Saksakeeli sõnade juures palju rohkem silbisid kui viimastel.“

Ja täieste arusaamata on, mill kombel seesugusid laulusid lauldi, ja kui neid lauldi, kuis nad kõlasivad. Vist olivad pooled lauljad alles salmi kesk paigas, kui virgemad juba ta lõpule olivad jõudnud.¹³

Ja uuemal ajal sedastab Endel Nirk: „G. Müller oma jutlustes oli võtnud alamrahvalikku kogudust sõidelda lamba määgimist meenutava näotu hääletõstmise pärast – kuid näib, et süüdi polnudki niivõrd kogudus, kui keelesõgedalt ümber pandud laulusõnad, kust peale määgimise ei saanud õieti suurt välja tullagi.“¹⁴

Tartus töötas 1585. aastast alates jesuiitide asutatud tõlkijate seminar, mille õpilaste seas oli ka eestlasi.¹⁵ Ka selle seminari hilisem juhtaja ja eestikeelsete raamatute väljaandja Wilhelm Buccius oli eestlane.¹⁶

⁹ Saareste, A. Agenda Parva (1622) keelest. – „Eesti Keel“, 1938, nr. 7/8, lk. 211.

¹⁰ Eesti kirjanduse ajalugu viies köites. Peatoimetaja E. Sõgel. I kd. Esimestest algetest XIX sajandi 40-ndate aastateni. Tallinn, 1965, lk. 114.

¹¹ Masing, U. Hans Susi 1551. aasta tõlkest. – „Emakeele Seltsi aastaraamat X. 1964“. Tallinn, 1964, lk. 121–136. [Vt. ka T. Paul. Eesti piiblitõlke ajalugu. Esimestest katsetest kuni 1999. aastani. Eesti teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi Toimetised nr. 72. Tallinn: 1999, lk. 201–208.]

¹² Vt. Ariste, P. Tähelepandav teos Tallinna eestlastest XIV–XVI sajandil. – „Keel ja Kirjandus“, 1974, nr. 8, lk. 507.

¹³ Lipp, M. Heinrich Stahl. – Rmt.: Tähtsad mehed. Kuues anne: Läti Hindrek. – Heinrich Stahl. Toim. M.J. Eisen. Tartu, 1884, lk. 54.

¹⁴ Nirk, E. Kreutzwald ja eesti rahvusliku kirjanduse algus. Monograafia. Tallinn, 1968, lk. 28.

¹⁵ Miller, V. Minevikust tulevikku, lk. 111. Seminariaegsete säilinud keelemälestiste kohta vt.: Siirak, E. Ühest eestikeelsest XVI sajandi käsikirjalisest tekstist. – „Keel ja Kirjandus“, 1961, nr. 4, lk. 230–232; Oissar, E. Ühest XVI sajandi eesti keelemälestisest. – „Keel ja Kirjandus“, 1964, nr. 10, lk. 613–618.

¹⁶ Miller, V. Raamat eesti kultuuriloos. – „Sirp ja Vasar“, 1970, 18. sept.

Niiviisi võib oletada, et eestlaste endi osatähtsus eesti keelde tõlkimises polnud sugugi null. Kui suur see õigupoolest oli, seda ei saa kindlaks teha, sest pole leitud kõiki tol ajal ilmunud raamatuidki, mi siis veel tõlkijate isikute tuvastamisest kõnelda. Olemasolevail andmeil on 17. sajandi esimese veerandini ilmunud „kümme-kond eestikeelset raamatut. Ainult 2 neist on küll säilinud ..., kuue kohta on aga nii kindlad teated, et nende omaaegses olemasolus ei saa kahelda“¹⁷.

Eesti tõlkeloo põnevamaid peatükke on lõuna- ja põhjaeesti murde vaheline võitlus. Küllap valas õli tulle suhtumine pühakirjasse kui ainult ühes keelerüüs õigesse tõesse: üks kirik, üks keel. Seega sai ehtne olla ainult üks kirjakeel, olgu põhja- või lõunaeestiline. Eks arvanud ju kirikuõpetaja Jakob Hurt veel 1874. aastalgi, et „kooli ja kiriku tarbeks püütakse luua ühtlast, ühist keelt, ja sellepärast ei leia põhimõttelist heakskiitmist, et Võru praostkond üht iseäralist kirjakeelt kultiveerib“¹⁸.

Kui ägedaks niisugune keelekähmlus võis minna ja kuidas seal tõlkijad kõrvetada said, sellest kirjutab kujukalt, ehkki paraja poeetilise liialdusega Friedebert Tuglas: „Tartukeelse Vastse Testamendi tõlkija Adrian Virginiuse pää raiuti avalikult kirvega maha, sest et ta „hää pää“ oli kirjutand. Ja Johan Hornung suri sellepärast vangikojas, et omis tallinakeelseis kirjus ometi oli kirjutand: „sää“, „pää“ ja „hää“.“¹⁹

Tähtteoseks kujunes 1739. aastal ilmunud piiblitõlge. Kõigist eesti keeles ilmunud tõlgetest on piiblit kõige hoolikamalt uuritud ja arvustatud. See on ainus eestikeelne teos, mille eri tõlgete keelt ja tõlkimise käiku on käsitletud mitmes iseseisvas raamatus. Enamgi, eestikeelseist tõlkimisprobleeme käsitlevaist raamatuist on piiblile pühendatud suurem osa.²⁰ Hilisem arvustus on väitnud, et 1739. aasta piiblitõlke „keel on tunduvalt parem XVII s. ja vist ka XVIII alguse sõnaliste mälestiste keelest ... Ometi ei saa selle piiblitõlke keele korrektsust pidada veel kaugeltki täielikuks, sest tõlkijad olid ikkagi muulased ja nad loomulikult sõltusid veel mitmetigi tollaegse kirjakeele vigasest ja arhailisest traditsioonist“²¹

Puudustest hoolimata on piiblitõlge eesti keelt oluliselt mõjutanud. Esijoones sai just piibli najal kirjakeele aluseks põhjaeesti murre. Tõlge sisaldab hulgana uusi sõnu. Osa neist on hiljem keelest jälle kadunud, nagu *asm* (vahiputka, hütt), *klihkama* (kobinal sammuma), *äkkama* (teada saama),²² teised on säilinud meie päevini kas üldkeele sõnadena, nagu *jaanalind*²³, või haruldustena, nagu *tuudaimimarjad*²⁴ või *koveripuu*²⁵. Veel olulisem on piiblitõlke mõju stiilile. Piibli esitõlke ütlemissviisi on

¹⁷ Miller, V. Minevikust tulevikku, lk. 112. [Vt. ka *Eesti raamatu kronoloogia*. Koostanud Tiiu Reimo. Tallinn: Eesti Akadeemiline raamatukogu, 2000.]

¹⁸ Hurt, J. Eesti päevaküsimused. – Rmt.: Jakob Hurda kõned ja avalikud kirjad. Toim. H. Kruus. Tartu, 1939, lk. 169.

¹⁹ Tuglas, F. Kirjanduslike päevaraamat 1910–1921. Tallinn, 1921, lk. 157.

²⁰ Vt. näite. Sonntag, K.G. Versuch einer Geschichte der lettischen und estnischen Bibel-Übersetzungen. Riga, 1817. 34 s.; Reiman, V. Eesti Piibli ümberpanemise lugu. Meie Piibli 150-aastase juubeli mälestuseks. Tartu, 1889. 124 lk.; 2. tr., 1890. 127 lk. Leetberg, K. Uue piibli keelelikud puudused. Rakvere, 1936. 72 lk.; Piibli keelest. Kahesaja-aastast eestikeelset piiblit mälestades. Tartu, 1940, 99 lk. [T. Paul. *Eesti piiblitõlke ajalugu. Esimestest katsetest kuni 1999. aastani. Eesti teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi Toimetised nr. 72*. Tallinn: 1999, 875 lk.]

²¹ Saareste, A. Piibli keel ja rahvakeel. – Rmt.: Piibli keelest, lk. 12 ja 13.

²² Veski, J.V. Eesti piiblitõlgete leksikaalseist erinevustest. – Rmt.: Piibli keelest, lk. 9.

²³ Ariste, P. Mõningaid sünaseletusi. – „Eesti Kirjandus“, 1929, nr. 4, lk. 165.

²⁴ Ariste, P. *Tuudaimimarjad*. – „Keel ja Kirjandus“, 1959, nr. 7, lk. 422.

²⁵ Ariste, P. *koveripuu*. – „Keel ja Kirjandus“, 1961, nr. 2, lk. 101.

jäljendanud peaaegu kõik 18. sajandi teosed ja suur osa veel 19. sajandi omi, seda mõju on jätkunud tänapäevasegi.

Piiblitõlkega on eesti kirjandusloo, keeleteaduse ja ka tõlkimiskunsti ajaloos oma nime jäädvustanud Anton Thor Helle ja Heinrich Gutsleff. Eesti tõlkekirjanduse ajaloos jääb see töö püsima omalaadse tippsaavutusena; piiblitõlge lõi koolkonna terveks sajandiks. Alles Otto Wilhelm Masingu tegevuse ja Johann Heinrich Rosenplänteri „Beiträge“ mõjul hakkas eestinduste keeles uusi tuuli puhuma.

18. sajandi II poolel sai alguse i l m a l i k u tarbekirjanduse tõlkimine. Esimene eestikeelne ajakiri „Lühhiike õppetud, mis sees monned head rohud täeda antakse...“ ja 1771. aasta „Arsti ramat...“ on August Wilhelm Hupeli eestindatud, kes on meie tõlkimiskunsti ajaloo suurmehi. Ta tundis hästi eesti keelt ja koostas kahes trükis ilmunud eesti keeleõpetuse (1780 ja 1818), milles annab näpunäiteid ka tõlkimise kohta. „Ehkki eesti keel ei näi olevat kuigi sõnarikas, saab sõnaraamatus puuduvaid väljendeid hõlpsasti moodustada, kui tuntakse keele reegleid ja vaimu ning osatakse mõtet väljendada veidi muudetud kujul: näit. saab verdicken tõlkida eesti keelde sõnaga paks, kui võetakse aluseks dick machen, nimelt teggema paksuks (paksus), või keskvõrdega dicker machen teggema paksemaks (paksemas).“²⁶

Ehkki uue sajandi alguses ilmus aastas 4–5 brošüüri, mis tähendas 18. sajandi keskpaigaga võrreldes nimetuste arvu kolmekordistumist,²⁷ ei saa koguse suurenemist siduda mihuse olulise paranemisega. Eeskätt tõlkisid eesti keele kätteõppinud pastorid, kellest mõnegi keeleoskus oli kehvakene, keelevaistust polnud tihti juttugi. Tolleaegseid tõlkeid oli küll hõlpus lugeda neil, kes valdasid enamiku tõlgete lähte-, s.o. saksa keelt, ainult maakeelt valdavail eestlastel oli see aga üpris raske. Huvitav tähelepanek selle kohta, kuidas eestlane tõlgitud raamatuid tegelikult luges, leidub „Beiträges“: „Lugemisel võtab eestlane endale üldse palju vabadusi; ta parandab lugupeetud härra autorit peaaegu igal real. Kus on kirjas sihitav kääne, loeb ta omastavas, paneb vale eessõna asemele õige, näit. kui järrel on pärrast asemel, siis poen ta pärrast jne.“²⁸

Kahjuks polnud küll kõik eestlased nii kange vaimuga. Oli ka neid, kellel kirjasõna oli nii püha, et nad lugesid täpilt nõnda kui kirjutatud. Järgmise tähelepaneku on teinud Fr. R. Kreutzwald 1843. aastal: „Olen tihtipeale kuulnud Viru- ja Järvamaa palvemajades ettelugejaid ütlemas sanna, sannum, nou, jne. Sõnna, sõnnum, nõu jne. asemel.“²⁹

„Arvatavasti esimene vene kirjanduse eestindus ilmus 1806. a. esimeses eestikeelses ajalehes, „Tarto maa rahva Näddali-lehes“ ... lugu õilsast vene talupojast Frol Silinist.“³⁰

Esimene saksa-eesti sõnastik – Heinrich Stahli teose „Anführung zu der Estnischen Sprach“ osana – ilmus 1637. aastal. Ei see ega järgmised sõnastikud (Göseken, J. Gutsclaff, Thor Helle) saanud väikese mahu tõttu tõlkijaid nende

²⁶ Hupel, A.W. Ehstnische Sprachlehre für die beyden Hauptdialekte, den revalschen und dörptschen, nebst einem vollständigen ehstnischen Wörterbuche. 2. verb. Aufl. Mitau, 181, S. 22. [I. Jürjo. Liivimaa valgustaja August Wilhelm Hupel 1737–1819. Tallinn: Riigiarhiiv, 2004, 556 lk.]

²⁷ Eesti kirjanduse ajalugu viiest köites. I kd., lk. 253.

²⁸ Rosenplänter, J.H. Ueber die Wanderungen der Ehsten nach der Pest. – „Beiträge zur genauern Kenntniss der ehstnischen Sprache“, 1816, Sechstes Heft, S. 46.

²⁹ Faehlmanni ja Kreutzwaldi kirjavahetus. Toim. M. Lepik. Tartu, 1936, lk. 38.

³⁰ Issakov, S. Nõukogudemaa rahvaste kirjanduse eesti keelde tõlkimise ajaloost. – „Looming“, 1974, nr. 2, lk. 319.

tegelikus töös kuigi hästi aidata. Teine asi on A.W. Hupeli „Ehstnische Sprachlehre“ (1780) lisas toodud põhjalikum saksa-eesti sõnastik, mille mõju kestis sama teose 2. trüki ilmuniseni (1818).

Tänapäeval on tõlkija töö sõnaraamatuteta peaaegu mõeldamatu, kaks-kolmenelisada aastat tagasi oli see igapäevaasi. Üsna tõetruu pildi selle kohta, kuidas esitõlkijad töötasid, leiab huviline Jaan Krossi romaanist „Kolme katku vahel“.³¹

Rosenplänterist ja Masingust 1880-ndate aastateni

Küllap võib rajajoone vanaja uut moodi tõlkimise vahele tõmmata 19. sajandi 20-ndatesse aastatesse, millal hakkas ilmuma Rosenplänteri „Beiträge“. See väljaanne avaldas muu hulgas tõlkeid, tõlkearvustusi, kriitikavastuseid ja vastuseid vastustele. Võib väita, et just „Beiträge“ lehekülgedel pandi alus eesti keelde tõlkimise teooriale. Sellel rajanes muulastest eestindajate töö ajani, mil tõlkimine eestlaste endi kätte läks.

Võtkem kas või „Beiträge“ 5. vihikus ilmunud hinnang, mille autor on oletatavasti O.W. Masing: „Peaaegu eranditult kõik eesti tõlkijad on seniajani teinud selle vea, et on kas piinliku pelglikkusega püüdnud ümber panna iga sõnakest ning säärase õpilasliku sõnasõnalisusega nii keele kallal vägivalda tarvitanud kui ka tihtilugu jutu mõtet moonutanud, ähmastanud, kahemõtteliseks või koguni arusaamatuks teinud, või siis väljendunud naeruväärselt kaunisõnaliselt ja mõttetu sõnamulinaga.“³²

Enam-vähem sedasama ütleb O.W. masing kirjas Rosenplänterile 1816. a. augustis toleaegete kirjameeste P.H. Frey ja R.J. Winkleri tõlgete kohta: „... mis nemmad kirjutawad, se ep olle ei saksa ega makeel; ei kõlba sakstele egga muile, muud kui agga neile ennestele.“³³

Masing ise on tõlkijana oma kaasaegsete seas suurkuju. Seda tõendavad tõlked ja mugandused raamatus „Pühhapäwa Wahheluggemissed“ (1818) ning „Marahwa Näddala-Lehes“ (1821–1823, 1825).

Kõik olulisem käsitletaval ajajärgul tõlgitu on eestindatud saksa keelest. Ümberpanekute sõnavara mõjutas oluliselt Hupeli keeleõpetuses avaldatud saksa-eesti sõnaraamat, samuti selles puuduvate sõnade ja väljendite loetelud mitmes „Beiträge“ vihikus. Siiski tõlgiti vaatlusalusel ajavahemikul ka vene keelest. esialgu küll üpris vähe, hiljem pisut rohkem. Esijoones pandi ümber tarbetekste: ametlikke korraldusi, seadusi, jms. Seaduste tõlkimine oli ja on äärmiselt oluline töö, mis eeldab eriti head keeletundmist ega võimalda suuremaid mugandusi. Tõlge peab olema adekvaatne selle sõna parimas mõttes. Et see alati korda ei ole läinud, seda tõendab näiteks ajaloodoktor Juhan Kahki väide, et Mahtra sõja puhkemise põhjustas tõlkeviga, täpsemini tõlkevõltsing. Jutt on 1856. aasta talurahvaseaduse tõlgetest vene keelest saksa ja eesti keelde.

Seadyse § 33 ütleb vene keeles, et talurahva käes oleva maa suurust ja piire (состав владения) ei muudeta enne katastreerimise lõpuleviimist. Vene sõna состав tõlgiti aga saksa keelde sõnaga *Bestand*, ehkki õige olnuks *Zusammensetzung*. Eesti

³¹ Vt. Kross, J. Kolme katku vahel. Balthasar Rüssowi romaan. II. Tallinn, 1972, lk. 130–133.

³² a+b Uebersetzung des Manifestes aus Wilna vom 25-sten December 1812., vom Herrn Consistorial-Assessor und pastor von Frey. – „Beiträge“, 1816, Fünftes Heft, S. 39.

³³ Vt. Kask, A. O.W. Masingu keelelistest seisukohtadest. – „Keel ja Kirjandus“, 1963, nr. 10, lk. 585.

keelde pandi hoopis vabalt ümber: *jääb talomaa selle seaduse sisse*.³⁴ Et mõisnikud tõlgendasid saksakeelset ja talupojad eestikeelset teksti enda kasuks, siis andis seaduste mitmeti mõistetav sõnastus algtõuke rahutusteks. Tõsi, sellele seisukohale vaidleb vastu Voldemar Miller: „Vene sõna „*состав*“ tõlkimine saksa keelde sõnaga „*Bestand*“ on õige. Eestikeelne tõlge „*jääb selle seaduse sisse*“ paistab küll võltsin, aga ... nähtavasti ei seisnud küsimus siin tõlkes, vaid tõlgenduses.“³⁵ Olgu nii või teisiti, Mahtra sündmustest oli eestindusel oma osa, mis tõlkimise ajaloos jäädvustamist väärrib.

Sajandi keskpaiku tegeles tarbekirjanduse tõlkimisega ka Friedrich Reinhold Kreutzwald, kes taotles oma tõlgetes täpsust, püüdis rikastada eesti keelt uute sõnadega ja võimaluse piires loobuda mõistete selgitamisest sõnarohkete kirjelduste kaudu.³⁶ Peale muu eestindas Kreutzwald ka mitmeid talurahvaseadusi. Selles töös tuli tal ületada rohkeid raskusi. Võib öelda, et eestikeelsele õigusteaduse oskussõnavarale pani aluse just tema. Kreutzwaldi sõnadest on mõnigi tänapäevani kasutusel, nagu *eesistuja*, *ettekirjutus*, *otsustama*, *volinik*,³⁷ teised, nagu *teenistuse-seatud-kord* või *teenistuse kaup*³⁸ on aeg kustutanud.

Nii uued sõnad kui ka terved seadusetõlked põhjustasid omal ajal elavat poleemikat. Uuemates uurimustes on nenditud, et „Kreutzwaldi tõlge ei ole vigadest ja raskesti arusaadavatest väljendustest vaba. Need olid tingitud esiteks talle antud lühikesest tähtajast ... Teiseks puudusid Kreutzwaldil kui arstil üksikasjalikumad teadmised õigusteaduse ja kohaliku ajaloo alal. Kolmandaks pingutas ta mõnikord üle, püüdes senise parafraseeriva ümberpanemise asemel anda sõnasõnalist ja adekvaatset tõlget“³⁹

Ja ometi oli Kreutzwald arvamisel, et „hea ümberpanek peab originaali vaimu ja mõtet nii tõetruult kui iganes võimalik edasi andma, ühtlasi aga ka nõndasama ladusasti loetav olema nagu mõni emakeeles loodud luulesünitus“⁴⁰.

Unustada ei tohi ka Carl Robert Jakobsoni teeneid. Tema „Kooli Lugemise raamat“ sisaldab hulga kauaks ajaks käibeale jäänud tõlkepalasid. Üksikasjalik analüüs on teinud kindlaks lugemiku allikmaterjalid. On selgitatud, mis määral Jakobson on lihtsalt tõlkinud ja mis määral omalt poolt täiendusi lisanud.⁴¹

Ajajärgu iseloomulikest joontest nimetagem järgmisi. Tarbekirjandus muutus järjest ilmalikumaks, mis loomulikult mõjutas suuresti ka tõlkijaskonda. Pastorite asemele asus üha rohkem ilmalikke kirjamehi. Richard Antiku andmeil oli usukirjandust kogu eestikeelsest trükisõnast 19. sajandi I poolel 53, 5%, II poolel aga kõigest 27,8%.⁴²

Muulaste asemel hakkas tõlkimisega tegelema järjest rohkem eestlasi. Vajadus kirjasõna järele suurenes kiiremini kui suutlike kirjameeste arv. Nii näiteks nurises

³⁴ Kahk, J. 1858. aasta talurahvarahutused Eestis. Mahtra sõda. Tallinn, 1958, lk. 89.

³⁵ Miller, V. Minevikust tulevikku, lk. 71.

³⁶ Kask, A. Kreutzwaldi osa eesti rahvusliku kirjakeele ja selle ortograafia kujunemisel. – Rmt.: Fr. R. Kreutzwaldi maailmavaade ja tegevus. Artiklite kogumik. Tallinn, 1953. lk. 176.

³⁷ Traat, A. Fr. R. Kreutzwald talurahvaseaduste tõlkijana. – Keel ja Kirjandus, 1968, nr. 7, lk. 412.

³⁸ Sealsamas, lk. 413.

³⁹ Sealsama, lk. 413/414.

⁴⁰ Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus. V. Fr. R. Kreutzwaldi ja L. Koidula kirjavahetus 1968–1873. Tallinn, 1962, lk. 393.

⁴¹ Vt. Kahu, M. Uut valgust C.R. Jakobsoni lugemike sünniloole. – „Keel ja Kirjandus“, 1969, nr. 8, lk. 461–468.

⁴² Antik, R. Eesti raamat 1535–1935. Arengulooline ülevaade. Arvulised kokkuvõtted. Reproduktsioonid. Tallinn, 1935, lk. 55 ja 58.

Jakob Hurt 1872. aastal, „et kõik Eestikeeli kirjutamine ja trükki panemine on praegu suuremat jagu niisuguste meeste asi, kes mitte täieste nii palju õppinud ei ole, kui asi tarvitab, mis üle nad kirjutavad“⁴³

Suurenes algupärandite keelte arv. Varem oli tõlgitud peaaegu eranditult saksa keelest, nüüd lisandus üha rohkem eestindusi vene keelest. Nende seas väärivad mainimist „N. Mühlbergi 1840-ndail aastail tehtud õigeusuvaimuliku kirjanduse ja jumalateenistusraamatute tõlked vene ja vanaslaavi keelest eesti keelde“⁴⁴.

Muutus ka loomingulise töö tasustamine. Autorid, nende hulgas tõlkijad, hakkasid saama rahalist honorari. Seni oli nende töö eest tasutud priieksplaridega.

Nii eelmisel, sellel kui ka suurelt osalt järgmiselgi perioodil ilmunud raamatud ei jagunenud tõlgeteks ja algupäranditeks sugugi mitte nii rangelt kui tänapäeval. Piirijoont tõlke ning muganduse või tõlkekompilatsiooni vahele tõmmata on peaaegu võimatu. Väide on ühtviisi õige nii ilu- kui ka tarbekirjanduse kohta.

Ei pidanud Kreutzwald häbiasjaks avaldada „Viru lauliku lauludes“ värssse, mille „hulgas on ... ülekaalus otsesed tõlked või siis ainetel ja eeskujudel kirjutatud luuletused“⁴⁵. Ei peljanud Lydia Koidula oma „Saaremaa onupoega“ mugandamast Th. Körneri värssjandi „Der Vetter aus Bremen“ järgi.⁴⁶

Teisiti ei toiminud ka populaarteaduslike raamatute autorid, kes olid tegelikult tõlkijad ja mugandajad. Seda nähtust ei saa pidada taunitavaks, ta lihtsalt on oma aja vaimuga kooskõlas. Loomulikult pole tegemist Eestile eriomase ilminguga, see oli levinud kogu Euroopas.⁴⁷ Pealegi polnud nähtus üksnes kirjanduslik, ka kujutavas kunstis peeti koopiaid algupäranditega võrdväärseiks.

Kõnealusel perioodil ilmus nii esimene eesti-vene (autor I. Lunin, 1853) kui ka vene-eesti sõnaraamat (autor D. Mewes, 1876). Kumbki pole tõlgete sõnavarale olulist mõju avaldanud.

Tõlketeoreetikud vaidlevad omavahel, kes mingi teksti vahendamine keele ühest murdest teise on tõlkimine. Olenemata küsimuse sisulisest lahendusest ja jättes kõrvale probleemi, kas rääkida lõunaeesti keelest või murdest, võime sedastada, et eesti tõlkimisajaloos on esinenud ka murretevahelist ümberpanemist, näiteks Johann Georg Schwartzi tuntud „Koli-ramatu“ puhul. „Sedda on Põlwa õppetaja Schwartz Tartomakele kirjutanud. Endine Rõuge õppetaja Reinthal Tartus on sedda Tallinakele murde ümberkirjutanud.“⁴⁸

1880-ndatest aastatest Esimese maailmasõja lõpuni

Miks alustada uut perioodi just 1880-ndatest aastatest? Põhjusi on üsna mitu.

Üritamata neid reastada tähtsuse järjekorras, nimetagem järgmisi.

Raamatu-, sealhulgas tõlkeraamatutoodang suurenes järsult. 1878. aastal jõudis lehekülgede koguarv esimest korda üle kümne tuhande ega langenud sellest enam allapoole (erandid on vaid 1882. ja I maailmasõja ajal 1916. aasta).⁴⁹ Hoogu

⁴³ Hurt, J. „Mis Aleksandri-koolile vasta pannakse ja mis selle pääle kosta.“ – Jakob Hurda kõned ja avalikud kirjad, lk. 130.

⁴⁴ Issakov, S. Nõukogudemaa rahvasta kirjanduse eesti keelde tõlkimise ajaloost. – „Looming“, 1974, nr. 2, lk. 320.

⁴⁵ Eesti kirjanduse ajalugu viiest köites. Peatoimetaja E. Sõgel. II kd. IXI sajandi teine pool. Tallinn, 1966, lk. 98.

⁴⁶ Sealsamas, lk. 278.

⁴⁷ Vt. Ljudskanov. A. Mensch und Maschine als Übersetzer. Halle (Saale), 1972, S. 24; Чуковский К. Высокое искусство. М., 1968, с. 286.

⁴⁸ Koli-ramat. Kuues jaggo. Wisika, ehk õppetud lodud asjade issewisidest ja wäggedest. Tartu, 1855, lk. 2.

⁴⁹ Antik, R. Eesti raamat 1535–1935, lk. 28 ja 29.

võttis vene keelest tõlkimine. Selle nähtuse poliitiliste tagamaade (eesti edumeelse haritlaskonna idaorientatsiooni, venestamispoliitika jm.) käsitlemiseks ei jätku siin ruumi.

1880-ndatel aastatel ilmus mitu vene-eesti üldsõnaraamatut; kirjastati esimesed oskussõnastikud. Oluliselt suurenes tarbekirjanduse osatähtsus kogu trükitoodangus, eriti tänu perioodiliste väljaannete arvu suurenemisele. Eesti lugejaskonna kokkupuuted vene keelest tõlgitud kirjandusega olid käsitletaval ajavahemikul eriti olulised. Vene keelest tehtud tõlgete osatähtsuse poolest ületab selle ajavahemiku alles nõukogude aeg pärast Suurt Isamaasõda. Ülekaalukas osa tõlkeid tehti ka sel ajal ikka veel saksa keelest. Teiste lähtekeelte osa saksa ja vene keele kõrval oli tühine. Ka kaudtõlked tehti nende kahe keele vahendusel. Mis puutub taidetõlgetesse, siis „1880-ndail aastail ilmus tõlkeid vene keelest üle 500, mis jäi saksa originaalide tõlgete arvust pisut maha. Seevastu 1890-ndate aastate enam kui 700 tõlget vene keelest seisavad juba esikohal“⁵⁰.

Üks selle ajajärgu parimaid taidetõlkijaid ja vene kirjanduse tutvustajaid oli Friedrich Wilhelm Ederberg. Tema tõlgete tase on kaasaegsete seas kõrge. Ta oli hea vene keele tundja. „Tõlkekultuuri arendamisel on tähtis ka see, et erinevalt eelkäijatest on Ederberg loobunud lühendamisest, mugandamisest ja ümberjutustamisest, lubades endale ainult tähtsusetuid kärpeid.“⁵¹ Sajandi lõpul tõusis taidetõlkijate etteotsa Jakob Tamm.⁵²

1880-ndate aastate lõpupoolel ilmus suhteliselt palju ametlikke väljaandeid ning organisatsioonide põhikirju ja aruandeid. Nende kirjastamine kahes, vene ja eesti keelest oli kohustuslik.⁵³

Uute ainevaldkondade avanemine ja seniste lausa tormiline avarandumine tõi ilmsiks eesti keele puudused ja sundis kiires korras sõnavara suurendama. Enam ei saanud leppida kauduütlemise, ümberjutustamise või lihtsalt umbropsu lahmimisega. Oli vaja täppisväljendeid ja oskussõnu.

„Millist verist vaeva pidid ometi meie vanemad kirjamehed nägema, püüdes võõrast teksti vähegi täpsemalt oma lugejaile edasi anda! Nad kiskusid seda vahel küll karvupidi ümber, kuid löid ka väärtuslikku, mis jäi püsima. Me elame veel tänapäevgi nende vaevast. Ja igakord pole me osanud seda täies ulatuses kasutadaagi.“

Võtkem näiteks kas või „Jakob Heemskerki ja Wilhelm Barentsi reis Põhjamaal ja imelikud juhtumised. J.H. Kempe järel jutustanud M. Pödder. 1880“. Tõlkija tarvitab siin sõnu nagu „ajupuu“, „käimajää“, samuti „põhjamaalaste“ asemel „põhjakad“ (ja miks mitte, kui eeskujuks on „pärnakad“ või „harjukad“!). Seejuures võime muidugi unustada, et ta „mateeria“ tõlgib sõnaga „emaaasi“ või „atmosfäär“ – „õhupesa“.“⁵⁴

Et ajastut õigesti mõista, märgigem: tollane tarbekirjandus oli midagi sootuks muud kui meie praegune nn. teadus- ja tehnikakirjandus. R. Antiku andmeil ilmus 1535. kuni 1917. aastani kokku (loe ja kirjuta!) n e l i raamatut, mis kõlbas paigutada tehnika rubriiki; loodus- ja täppisteaduste alalt oli välja antud ühtekokku 136

⁵⁰ Issakov, S. Nõukogudemaa rahvasta kirjanduse eesti keelde tõlkimise ajaloost. – „Looming“, 1974, nr. 2, lk. 320.

⁵¹ Eesti kirjanduse ajalugu viiest köites. II kd., lk. 335–336.

⁵² Issakov, S. Nõukogudemaa rahvaste kirjanduse eesti keelde tõlkimise ajaloost. – „Looming“, 1974, nr. 2, lk. 323.

⁵³ Puksoo, F. Raamat ja tema sõbrad. Tallinn, 1973, lk. 192.

⁵⁴ Tuglas, F. Kirjandusloolisi pisivesteid. – „Loomingu“ raamatukogu“, 1969, nr. 22 (602), lk. 17.

raamatut, neist matemaatika kohta 91; isegi põllumajandus oli esindatud kõigest 128 teosega.⁵⁵

Teaduslikust kirjandusest on vara rääkida; tegemist on teaduse algetega ja juturaamatulaadsete populaarteaduslike brošüüridega. Sugugi väike pole kooliraamatute osatähtsus.

Mõnes mõttes sarnaneb too ajajärk meie omaga: samasugune palavikuline keelekorraldus, eriti oskussõnavara vallas, samasugune ühe suurenev huvi keele ja selle kultuuri vastu, samasugune tõusujoon tõlgete kvaliteedis.

„80-ndate aastate keelelist pinget näitavad lehtede „Keele ja kirjanduse lisad“ (näit. „E. Postimehel“ – k e e l muidugi esikohal!). EKMS-i õigekeelsuslikud ettevõtted leidsid järjekindlat refereerimist ja muudki elavat vastukaja ajakirjanduses, nii et eesti keele „õiendamine“ toimus kõigi kirjaoskajate eestlaste silma all.“⁵⁶ Eks tule tuttav ette!

Sajandivahetuse uued tuuled tõid muutusi ka tõlkimisse. Teadus- ja tehnikakirjanduse temaatika avardus, suurenes tõlkijate arv, kes aga tihti anonüümseks jäid. Eestindaja nimi kas puudus üldse või siis varjasid tõlkijad end nimetähtede, vahel varjunime taha.

Sajandi alguskümnendel tekkisid uued huvialad, sealhulgas majandusteadus ja poliitika. Aastail 1900–1917 ilmus ühiskonnateaduste alal 1618 teost, neist 201 majandusteaduslikku.⁵⁷

Milliste karide vahel tõlkijad veel tollalgi seilama pidid, ilmneb ehk ühest „Eesti Kirjanduse“ retsensioonist, milles võrreldakse H. Pöögelmanni „Majandusteaduse õpetuse“ I osa ja A. Bogdanovi „Lühikese majandusteaduse õpetuse“ tõlke oskussõnavara. „Raamatu kirjutaja [H. Pöögelmann] on pidanud hulka uusi sõnu tarvitusele võtma; näituseks „töõndus“ (Betrieb), „tööpõnevus“ (Intensität), „Hoogsiht“ (Tendenz) jne. ... Nüüd valitseb meie teaduslikus keeles s u u r k o r r a t u s. Igal kirjanikul on oma isekeel. Näituseks tarvitab A. B o g d a - n o v i „M a j a n d u s t e a d u s e õ p e t u s e“ t õ l k i j a siin teisi nimetusi. „Intensität“ on temal „intensiivsus“, „Tendenz“ – „tendents ehk kalduvus, püüe“; Saksa sõna „Produktivität“ tõlgib ta sõnaga „töö sigivus ehk produktiivsus“. H. Pöögelmann tarvitab siin sõna „sigitavus“, ja igatahes on see õigem, sest töö ei ole mitte s i g i v, vaid s i g i t a v.“⁵⁸

Usuvastane võitlus ning avastused loodusteaduse ja tehnika valdkonnas põhjustasid pärast 1905. aasta revolutsiooni paljude vene loodusteadlaste teoste tõlgete avaldamise eesti keeles.⁵⁹

Eriti tähtsad olid kõnesoleval ajajärgul esimesed katsed tõlkida ja kirjastada enamlikku kirjandust.

Nimetamist väärib VSDTP II kongressil vastuvõetud parteiprogrammi väljaandmine 10 000 eksemplaris. Programmi koostajaid olid teatavasti V. I. Lenin. Ajalehes „Tööline“ avaldati V.I. Lenini koostatud „Resolutsioonide projektid VSDTP viiendaks kongressiks“. 1909. aasta oktoobris ilmus töölisajakirjas „Töö“ katkend V.

⁵⁵ Antik, R. Eesti raamat 1535–1935, lk. 48.

⁵⁶ Mägist, J. Märkmeid keelelisest erikirjandusest ja selle mõjukajastust eesti kultuurielus, eriti XIX sajandil. – Rmt.: Raamatu osa Eesti arengus. Koguteost. Toim. D. Palgi. Tartu, 1935, lk. 242.

⁵⁷ Antik, R. Eesti raamat 1535–1935, lk. 63.

⁵⁸ Hanko, A. Seadus, ühiselu, majanduse-teadus. – „Eesti Kirjandus“, 1908, nr. 1, lk. 59.

⁵⁹ Puksoo, F. Raamat ja tema sõbrad, lk. 199.

I. Lenini artiklist „Likvidaatorluse likvideerimine“. V. I. Lenini teoseid ilmus ka ajalehes „Kiir“. Suurema hoo sai V. I. Lenini teoste tõlkimine küll alles pärast Veebruarirevolutsiooni: neid trükiti „Kiires“ ja pärast juulisündmusi selles asemel ilmuma hakanud „Töölises“.⁶⁰

Vilgas tõlketegevus tõi loomulikult kaasa arvukalt tõlkelaene vene keelest ja vene keele vahendusel, nagu *enamlane, vähemlane, kaksikvõim, oktoobrist, kadett, miiting, oportunism, nõukogude võim, võitlus rahu eest*.⁶¹

Käsitlemist väärib elavnemine leksikograafias. Tõlkijad said hulga uusi, endistest paremaid sõnaraamatuid. Hupeli oma oli ammuilma aegunud, Wiedemanni „Eesti-saksa sõnaraamat“ aitas eestkätt saksa keelest tõlkijaid. 1885. aastal ilmus J. Johanson-Pärna „Vene-Eesti Sõna-Raamat“, sellele järgnesid J. Kõrvi, T. Kuusiku ja J. Jurkatami omad. Loomulikult sisaldasid need peamiselt üldkeelesõnu, mitte eriti teadusvaldkondade termineid. Tarbekirjanduse seisukohalt oli üpris oluline esimeste oskussõnastike ilmumine. 19. sajandil kirjastatud vihikukesed olid mõeldud algkooli tarbeks või sisaldasid kroonus aega teenivatele soldatitele häda pärast vajalikku sõnavara. Nüüd aga ilmus 1909. aastal „Matemaatika sõnastik“, 1911. aastal „Maateaduse sõnastik“ ning 1914. aastal H. Niggoli „Eesti arstiteadusline sõnastik“ ja kaks „Keemia sõnastikku“. Kõigil oli venekeelne osa, mis lubas neid kasutada vene keelest tõlkimisel.

Märkimata ei saa jätta teatmeteoseid, nagu K.A. Hermannini „Eesti Üleüldise teaduse raamat ehk encyklopädia konversatsioni-lexikon“ ning J. Muide „Hariduse sõnaraamat“. Kummastki ilmus ainult algus. 1903. aastal ilmus esimene võõrsõnastik, ajalehe „Uus aeg“ hinnata kaasanne „Ajalehelugeja Sõnaraamat“, millele järgnes 1908. aastal A. Suurkase „Teadusline tasku sõnaraamat“.⁶² Neile oli 1896. aastal eelnenud J. Jaanuse „Wenekeeles pruugitavate Wõerakeele Sõnade seletaja“.

1918–1940

Kodanliku Eesti riigi rajamine juhtis tõlketegevuse sootuks uutesse rööbastesse. Eestikeelsete raamatute väljaandmine kahestus: peale Eesti kirjastati neid ka NSV Liidus.

Tõlkimisest kodanlikus Eestis

Kodanliku Eesti raamatutoodangus on tõlkimise seisukohalt olulised kaks nähtust: raamatutoodangu üsna jõudus suurenemine ja tõlketööstuse osatähtsuse vähenemine. „Ajavahemikul 1918–1940 nägi trükivalgust üle 26 000 nimetuse ... Kui näiteks 1919. aastal ilmus vaid 384 nimetust, siis 1927. aastal üle 1000 nimetuse. Rekordiliseks kujunes 1936. aasta 1708 nimetusega.“⁶³

Käsitletav ajajärk on eesti raamatuaajaloos esimene, kus algupärandeid ja tõlkeid saab selgesti eristada. See võimaldabki teha tõlkeraamatustatistikat. Ent

⁶⁰ Vt. näit. Rudnev, D. Läbi aegade inimeste südames. Dokumentaaljutustus. Tallinn, 1966, lk. 10 ja 11.

⁶¹ Ahven, E. Eesti kirjakeele arenemine aastail 1900–1917. – „Keele ja Kirjanduse Instituudi uurimused IV“. Tallinn, 1958, lk. 162–163.

⁶² Vaatlusalusel ajavahemikul ilmunud sõnaraamatute kohta vt. Kask, A. Ülevaade eesti leksikograafiast 1917. aastani. – „Keele ja Kirjanduse Instituudi uurimused I“, Tallinn, 1956, lk. 140–169.

⁶³ Puksoo, F. Raamat ja tema sõbrad, lk. 200.

reeglil oli ka erandeid; selgi ajavahemikul leidus tõlkijaid, kes omaenda loomingu pähe ümberpanekuid välja andsid.⁶⁴

Tänapäevaga võrreldes oli mõningaid erinevusi. Tihti ei märgitudki raamatus tõlkijat, vahel esindasid teda ainult nimetähed. Küllalt sageli jäi ütle mata, mis keelest teos on eestindatud. Vahel johtus see hoolimatusest, vahel oli häbelik vaikimine viigileht kaudtõlke ees.

Statistilised andmed räägivad tõlgete osatähtsuse kiirest vähenemisest. R. Antiku järgi oli tõlkeid kogu raamatutoodangust 1929. a. 20,0%, 1930. a. 16,7%, 1931. a. 15,1%, 1932. a. 13,4%, 1933. a. 11,0% ja 1934. a. juba alla 10%.⁶⁵ perioodi lõpul tõlgete osatähtsus jälle suurenes, näiteks 1936. aastal 13%-le.⁶⁶ Absoluutarvudes ei tähendanud see raamatutoodangu üldise suurenemise tõttu mitte tõlgete arvu kahanemist, vaid paigalseisu. Aastail 1929–1933 kõikus tõlkeraamatute arv 110–115 vahel.

Jätkus tarbekirjanduse osa suurenemine ja ilukirjanduse osa vähenemine. Kui veel 1877. aastal oli „juturaamatuid“, „laulikuid“ (s.o. luuletuskogusid) ja „näitemänge“ kõigist ilmunud raamatuid üle poole,⁶⁷ siis aastail 1901–1917 hõivas ilukirjandus 23,5%⁶⁸ ja 1918–1934 17,5%⁶⁹ (kaks viimast arvu koos kirjandusteadusega).

Tõlkekirjanduses pakub huvi veel üks tendents: algupärandikeelte arvu suurenemine. Enne Esimest maailmasõda olid valdavalt esikohal vene ja saksa keel, kodanliku Eesti lõpuaastaiks taandus saksa keel tarbekirjanduses teisele-kolmandale kohale (koos soome keelega). Hoogsalt rühkis esimesse ritta inglise keel. Vene keel jäi üsna tagaplaanile. See on kodanliku Eesti välispoliitiliste sihiseadmiste kaasnähtus.⁷⁰

Vene keele tõrjumine paistab selgesti välja näiteks tolle ajavahemiku leksikograafias. Vene-eesti sõnaraamatuid kodanlikus Eestis ei ilmunud enne 1940. aastat, millal Eesti Kirjanduse Selts teiste suurte sõnaraamatute (inglise- eesti, rootsi-eesti) kõrval alustas P. Arumaa „Vene-eesti sõnaraamatu“ vihikukaupa väljaandmist.

Oskussõnastikes oli kodanliku Eesti esimestel aastatel veel esikohal vene keel. Seda tingis asjaolu, et nende koostamist oli alustatud tsaariajal. Hiljem aga taandus vene keel kas teisele kohale või kadus üldse. Näiteks on J. Langi ja O. Sulla „Füüsika sõnastikus“ (1919) keelte järjestus vene-saksa-eesti, aga 1929. aastal kirjastatud „Botaanika oskussõnastikus“ juba saksa-vene-eesti. Kunstiajaloo ja ajaloo kohta ilmusid vastavalt 1927. ja 1928. aastal ainult saksa-eesti sõnastikud.

Terminoloogia korrastamisel ja loomisel tehti sel ajavahemikul palju, eriti tänu Johannes Voldemar Veski titaanitööle. Käsitlusalusel ajavahemikul sai kaante vahele „üle 30 Veski keelelisel kaasabil koostatud sõnastiku, milles kokku leidub üle 100 000 termini“.⁷¹

⁶⁴ Vt. näit. Annist, A. Roos, J. Käis, J. Eesti populaarteaduslik kirjandus. Kuidas see on arenenud ja mida pakub see praegu. – „Elav Teadus“, nr. 101/102, Tartu, 1940, lk. 136 ja 142.

⁶⁵ Antik, R. Eesti raamat 1535–1935, lk. 68.

⁶⁶ Puksoo, F. Raamat ja tema sõbrad, lk. 200.

⁶⁷ Alttoa, V. Eesti kirjanduskriitika aastail 1878–1881. – „Keel ja Kirjandus“, 1959, nr. 6, lk. 336.

⁶⁸ Antik, R. Eesti raamat 1535–1935, lk. 63.

⁶⁹ Sealsamas, lk. 66.

⁷⁰ Vt. näit. Elango, Õ. Kultuuripoliitikast ja –orientatsioonist Eestis aastail 1934–1940. – „Looming“, 1974, nr. 1, lk. 106–125.

⁷¹ Kask, A. Ülevaade J.V. Veski elust ja keelelisest tegevusest. – Rmt.: Johannes Voldemar Veski keelelisi töid. Tallinn, 1958, lk. 296.

Tõlkija raamatukogu raudvara täienes tol perioodil nii mõnegi teosega, mis pole tähtsust kaotanud tänaseni. Nimetagem kaheksaköitelist „Eesti entsüklopeediat“ (1932–1937) ja selle täiendusköite nelja vihikut (1940), „Väikest entsüklopeediat“ (1937–1939), H. Haljaspõllu „Entsüklopeedilist võõrsõnastikku“ (3. tr. 1937), A.V. Kõrva „Uute ja vähemtuntud sõnade sõnastikku“ (2. tr. 1939); sõnavara rikastamise allikaks on ikka veel „Eesti õigekeelsus-sõnaraamat“ I–III (1925–1937), seni ainsaks rektsioonisõnastikuks on jäänud H. Rajamaa „Kuidas tarvitada uusi sõnu? Eesti sõnade muuteline sõltuvus“ (Tartu, 1936).

Kodanlikus Eestis ei ilmunud kuigi palju tehnikaraamatuid. Nende vähestegi seas oli tõlkeid kasinasti. Näiteks anti 1939. aastal „Eesti raamatute üldnimestiku“ andmeil välja umbes 45 tõlgitud tarbeteost, sealhulgas mälestusi, reisikirjeldusi, elulugusid ja vaimulikku kirjandust, mis ühekoos hõlmavad esitatud arvust üle kolmveerandi. Meie mõistes tehnikakirjandust jääb tõlgete hulka kolm raamatukest kokku vaevalt saja leheküljega.

Eestinduste tase tõusis, ehkki visalt, sest tõlkimine oli juhutegevus. Polnud veel kutselisi ilukirjanduse tõlkijaid (mõnest saab ehk rääkida alles kolmekümnendate aastate lõpu poole), seda vähem tarbeteoste tõlkimisele spetsialiseerunud inimesi. Tarbetõlkija elukutse oli välja kujunemata. 1939. aastal oli sama „Eesti raamatute üldnimestiku“ järgi mainitud 45 teosel niisama palju tõlkijaid, kui oli raamatuidki; ainult üks neist on osalenud kolme raamatu eestindamises, kolm kahes tõlkes; mõnel raamatul on mitu ümberpanijat. Säärane tühiselt väike töömaht äraelamist ei võimaldanud.

Ilukirjanduse tõlkija argimuredest ja tolle aja kohta väga soliidse firmaga asjade ajamisest teame A.H. Tammsaare ja Eesti Kirjanduse Seltsi kirjavahetuse kaudu.⁷² Ilmneb, et soodsalgi juhul nagu kõnesolev oli raha kättesaamine vahel raske, kuid tõlkimine suhteliselt tasuv töö. Ent mitte alati. Tihti olid honorarid madalad, mistõttu ümberpanija sulg pidi seevõrra väledamini jooksuma. Siit ka nurin sisu- ja keelevigade üle. Kuivõrd suuresti tõlkijate tasu erines, selgub sellest, et kirjastus „Loodus“ maksis 1930-ndate aastate algupoolel „... trükikõlvulise ... romaani käsikirja eest ... umbes 40 senti 1000 tähe ruumilt ... Hoopis paremini tasub Eesti Kirjanduse Selts, makstes ilukirjandusliku proosa tõlke 1000 tähe ruumi eest keskmiselt 1–1,2 krooni, seega 2–2 ½ korda enam“⁷³, teadus- ja tehnikaraamatute tõlkimine oli muidugi odavam.

Kodanlikus Eestis ei olnud vähegi põhjalikumad tõlgete kriitikat. Raamatuid tutvustavates kirjutistes mainiti vahel tõlke hüvesid või pahesid, sügavamast analüüsist polnud juttugi. Ei olnud (ega ole õigupoolest ju praegugi) eesti keelde tõlkimise teooriat. Paarikümnele aastale osaneb vaid mõni kopsakam käsitlus, mis on eranditult pühendatud ilukirjanduse eestindamisele.

Ajastu ühe erijoonena märgigem marksistliku kirjanduse tagakiusamist. „Kodanlikul ajal, ja sedagi kodanliku diktatuuri algperioodil, anti seni teadaolevail andmeil eesti keeles välja üksainus V. I. Lenini töö – „Lenin noortele“ („Noorsooühingute ülesanded“), paar Lenini õpetust refereerivat brošüüri ning

⁷² Siimisker, L. Mõned killud klassiku enda ja tema argipäeva iseloomustamiseks. – „Keel ja Kirjandus“, 1963, nr. 1, lk. 13–23.

⁷³ Palm, A. Kuidas tõlgitakse meil ja kuidas peaks tõlkima. Ilukirjandusliku tõlke põhi- ja päevaküsimusi. – „Eesti Kirjandus“, 1932, nr. 3, lk. 128.

ajalehes „Uus Edasi“ avaldati üks Lenini artikkel.⁷⁴ need ki algul legaalselt ilmunud tõlked pandi varsti keelu alla.⁷⁵ 1936. aastal ilmus K. Marxi „Kapitali“ I köide Nigol Andreseni tõlkes saksa keelest, järgnesid K. Marxi ja F. Engelsi „Valitud teosed“.

Paremad tarbetõlked jõudsid vormilt oma aja tasemele, s.t. nende keelepruuk ei erinenud oluliselt algupärandite keelest. Küll tuleb sedastada, et h ä i d t õ l k e i d oli võrdlemisi vähe. Enamik tarbetoeste eestindajaid ei tundud tõlkimise põhinõudeidki, igaüks pani ümber, kuidas juhtus. Tõlgete keeles oli erinevusi kirjastuste kaupa. Juba mainitud Eesti Kirjanduse Selts, hiljem ka „Loodus“ jmt. kirjastused pidasid tõlgete keele eest suurt hoolt. Ent trükiseid andsid välja ka pisikirjastused, nii mõnigi teos ilmus autori enda kulu ja kirjadega. Neil juhtudel polnud tõlke keelevääratused sageli enam mingi kriteerium. Tihti jättis säärase väljaannete õigekirigi soovida.

Selle ajajärgu tõlgitud tarbekirjanduse üldpilt on üpris kirju: palju keeli, palju tõlkijaid, palju kirjastajaid, eesti keele kiire areng ja lugejate nõudlikkuse suurenemine. Et aga kirjastajate nõudlikkus oli erinev, jagunes iga aasta ilmunud sadakond ja veidi enam eestindust nii paljudesse kvaliteedijärkudesse, et üldmuljet pole kerge kujundada.

Eestikeelne tõlkeraamat Nõukogude Liidus 1918–1937

Ühtedel andmetel ilmus aastail 1918–1937 Nõukogude Liidus ligi 800 eestikeelset raamatut⁷⁶, teistel üle 1000 raamatu ja brošüüri⁷⁷. Eeldades, et allikandmeis on raamatut ja brošüüri määratletud ühtviisi, oli umbes viiendik trükitoodangust brošüürid. Trükiarvud olid võrdlemisi suured, kuni 3000 ja enamgi.⁷⁸ Mainigem, et F. Puksoo väitel oli raamatu keskmine trükiarv kodanlikus Eestis 1500.⁷⁹

Vastandina kodanlikule Eestile oli ülekaalus tõlkekirjandus. Näiteks oli „Eesti raamatute üldnimekirja“ järgi 1934. ja 1935. aastal ilmunud raamatuist eestindusi umbes 80%, põhiliselt poliitilised teosed ja õpikud. Tõlgiti peaaegu eranditult vene keelest.

„Erilist tähelepanu pöörati loomulikult marksismi klassikute teoste väljaandmisele. Ainuüksi aastail 1924–1925 ilmus ... eesti keeles üle kümne V.I. Lenini teose, nende hulgas niisugused tähtsad teosed, nagu „Riik ja revolutsioon“ (1924), „Rahvusküsimus“ (1925), „Töölisklass ja talurahvas“ (1925) jt.“⁸⁰

Ülekaalus osa eestikeelseist raamatuist ilmus Leningradis. Siberis (Omskis ja Novosibirskis) on ilmunud olemasolevail andmeil kõigest 27 trükist (peale selle kalendrid).⁸¹

⁷⁴ Teder, F., Orgmäe, E. Marksismi-leninismi klassikute teoste tõlgete sektori tööst. – Rmt.: Tõid EKP ajaloo alalt III. Tallinn, 1968, lk. 261; Umbleja, K. V.I. Lenini ainukesest kodanlikus Eestis ilmunud tööst. – „Õhtuleht“, 1974, 25. sept.

⁷⁵ Vt. näit. Rudnev, D. Läbi aegade inimeste südames, lk. 189–193; Matsulevitš, A. Kui Lenini sõna oli keelatud. – „Sirp ja Vasar“, 1969, 31. jaan.

⁷⁶ Puksoo, F. Raamat ja tema sõbrad, lk. 200.

⁷⁷ Miller, V. Minevikust tulevikku, lk. 147.

⁷⁸ Sealsamas, lk. 147.

⁷⁹ Puksoo, F. Raamat ja tema sõbrad, lk. 200.

⁸⁰ Miller, V. Minevikust tulevikku, lk. 147.

⁸¹ Robert, K. Eestikeelne trükisõna Siberis. – „Keel ja Kirjandus“, 1970, nr. 7, lk. 411.

Keelelt oli enamik tõlkeid kaunis tagasihoidlikul tasemel. Kahekümnendate aastate keeleuuendusliikumise kajastused NSV Liidus kuhtusid peagi,⁸² hiljem andis enda tunda eraldatus eesti keele kõnelejate põhimassist.

1940. aastast tänapäevani

20. sajand kannab ka tõlkesajandi nime; õige on see tiitel küll alles Teise maailmasõja järgsete aastate kohta. Ka Eestis saab tõlkesajandi algusest rääkida alates 1944.–1945. aastast. Oli ju okupatsiooniaegne eesti raamatutoodang pisuke, ka Nõukogude tagalas ilmus 1941. aasta septembrist 1944. aasta septembrini kõigest 241 raamatut ja brošüüri.⁸³

Ajavahemikul 1940–1972 on Eesti NSV-s ilmunud 39 272 raamatut ja brošüüri.⁸⁴ See arv sisaldab ka Eestis teistes keeltes ilmunud väljaanded. Tõlgete osatähtsus eestikeelses trükisõnas on olnud periooditi erinev. Ajavahemikul 1940–1965 anti üldse välja 20 695 eestikeelset raamatut, neist tõlkeid 8762 ehk umbes 42%. Kuid tõlkeraamatud on keskmiselt mahukamad, nii et trükipoognate arvult on neid rohkem kui algupärandeid, vastavalt 75 740,2 ja 69 194,4. Seega on tõlgete osatähtsus mahus umbes 52%. Ka on tõlkeraamatute trükiairv algupärandite omast suurem: originaalidel keskmiselt 5300, tõlgetel 7300.⁸⁵ Tõlkeid vene keelest oli kõigist tõlgetest umbes 88% ja kogu eestikeelsest raamatutoodangust umbes 37%.

Pärast on tõlgete osatähtsus vähenenud: 1968. a. 28%⁸⁶, 1970. a. 25,3%⁸⁷, 1971. a. 22%⁸⁸, ent 1972. a. 25%⁸⁹.

Märkigem ka teist pöördelist erinevust. Teadus- ja tehnikarevolutsiooni kaasnähtusena on suuresti muutunud nii kõigi kirjastatavate kui ka tõlkeraamatute sisu. Kui aastail 1918–1934 oli rakendusteaduslike, s.o. tehnika-, põllumajanduslike ja arstiteaduslike raamatute osa kogu raamatutoodangust 14,2%⁹⁰, siis aastail 1940–1965 juba 35,2%⁹¹ ja 1971. aastal 38,6%⁹². Esitatud arvud ei ole kodanliku ja Nõukogude Eesti raamatute liigitusaluste erinevust tõttu t ä p e l t võrreldavad. Pilt on ligikaudne, ent arengusuund selgesti näha.

Säärane tohutu hulk tõlkekirjandust nõuab ka palju tegijaid. Seega on eesti tõlkeajaloos esimest korda võimalikuks saanud eestindada tarbeteosed kutsetegevusena.

Kohe pärast sõda oli kogemustega tõlkijaid muidugi vähe, eriti suur oli puudus vene kirjanduse tõlkijatest. Olude soodustusel hakkas seda tööd tegema igasuguste eeldusteta inimesi. Pole ime, et 1940-ndate aastate teisel poolel ja 1950-ndatelgi aastatel otsiti tõlketööle vene keele oskajaid, eesti keele laitmatut valdamist taibati nõuda alles teises järjekorras. Selle nähtuse järelmõjud annavad end tunda tänapäevani. Niisama kirju kui tõlkijaskond ise on ka tõlgete väärtus. Üsna heade ja

⁸² Päll, E. Eesti nõukogude kirjanduse noorusmailt. Tallinn, 1973, lk. 68–71.

⁸³ 25 aastat Nõukogude Eesti trükisõna (1940–1965), lk. 175.

⁸⁴ Eesti NSV trükitoodangu statistika 1972, lk. 15.

⁸⁵ 25 aastat Nõukogude Eesti trükisõna (1940–1965), lk. 27.

⁸⁶ Eesti NSV trükitoodangu statistika 1968. Tallinn, 1969, lk. 3.

⁸⁷ Eesti NSV trükitoodangu statistika 1970. Tallinn, 1971, lk. 3.

⁸⁸ Eesti NSV trükitoodangu statistika 1971. Tallinn, 1972, lk. 8.

⁸⁹ Eesti NSV trükitoodangu statistika 1972, lk. 7.

⁹⁰ Antik, R. Eesti raamat 1535–1935, lk. 66.

⁹¹ 25 aastat Nõukogude Eesti trükisõna (1940–1965), lk. 55 ja 56.

⁹² Eesti NSV trükitoodangu statistika 1971, lk. 33–38.

tänapäevalgi arvestatavate kõrval on ilmunud palju alaväärtuslikku, kaasa arvatud täielik praak.

Omajagu mõjutas tollaste tõlgete väärtust levinud tõlketeoreetiline vääreisukoht, „et täpne on ainult niisugune tõlge, kus on olemas kõik sõnad, mis autor on originaalis kasutanud, olgu siis autori mõte sealjuures valesti arusaadav või hoopis viltu läinud. „Täpse“ tõlke kaitsjad vahetasid sõnasõnalise tõlke ära adekvaatse tõlkega“⁹³.

Nentigem, et eriti halb oli tõlgete keel teadus- ja tehnikaraamatutes ning ajalehtedes ja ajakirjades. Sel nähtusel on oma tagamaa, mis palju paremat ei võimaldanudki. Algas uute mõistete tulv, millel polnud sobivaid omakeelseid oskussõnavasteid; kahe- ja kolmekümnendate aastate oskussõnastikest oli sootuks uues tõlkesituatsioonis võrdlemisi vähe kasu, uute koostamiseks polnud tööjõudu ega organisatsioonilist baasi. Polnud isegi teoreetilisi aluseid. Kodanlikus Eestis käis peaaegu kogu oskussõnavara läbi J.V. Veski käest, kes osales juhtivalt vist küll kõigis terminoloogiakomisjonides. Kui ei ta ise ega keegi teine ole kirja pannud oskussõnavara loomise põhimõtteid. Mõned vihjed oskussõnastike eessõnades või teisi probleeme käsitlevates kirjutistes ei anna koondatultki teooria mõõtu välja. „Ka pole J.V. Veskil olnud terminoloogia alal lähedasi õpilasi, kes tema töövõtteid üksikasjalikult tunneksid.“⁹⁴

Sõjajärgse põlvkonna tarbetõlkijad olid nagu ujumisoskusega inimesed, kes visati vette. Nende auks olgu öeldud, et enamik ujus välja. Kõik küll stiilikat ujumist päris selgeks ei saanud ja mõnelegi tuli päästerõngas visata. Ja kui tänapäeval neilt ka enam õppida pole (kui, siis ehk vigadest), ärgem neid hukka mõistkem.

Aastail 1940–1941 jõuti välja anda ainult mõni marksismi-leninismi rajajate teos. Seda agaram töö algas pärast sõda. V.I. Lenini teoseid on aastail 1940–1971 kirjastatud 150 nimetust kogutiraažiga 1 100 000.⁹⁵ Ehkki Lenini teoseid oli NSV Liidus eesti keeles varemgi välja antud, tuli tegelikult alustada otsast. „Kõigepealt olid tõlked ... valminud karmidel võitlusaastatel, kus polnud aega ei tõlke viimistlemiseks, tõlke adekvaatsuse kontrollimiseks ega hoolikaks terminoloogia väljatöötamiseks, terminoloogia ühtlustamisest rääkimata. Teiseks oli marksismi-leninism klassikute teoste eestikeelsete tõlgete ajalugu tol ajal ... vähe läbi uuritud. Ning kõigele lisaks oli eesti keel vahepeal tunduvalt edasi arenenud, mistõttu omaaegsed tõlked olid keeleliselt täiesti vananenud. Arvesse tulid vaid mõned hilisema aja omad.“⁹⁶

V.I. Lenini teoste tõlkimise ja toimetamisega läheb eesti tõlkimiskunsti ajalukku Arnold Miller. Sel ajal võib teda õigusega pidada terve koolkonna rajajaks.⁹⁷ Üldse tegeles Lenini „Teoste“ tõlkimise ja toimetamisega üle 150 inimese.⁹⁸

Tõlkimisse töid parandust 1960-ndad aastad. Sellest ajast peale saab rääkida tõlgete taseme tunduvalt tõusust. Loomulikult pole areng olnud ühtlane ajas ega ruumis. Ilukirjanduse eestindamisega on lood paremad kui tarbekirjandusega. Üks

⁹³ Teder, F. Orgmäe, E. Marksismi-leninismi klassikute teoste tõlgete sektori tööst. – Rmt.: Töid EKP ajaloo alalt III, lk. 270.

⁹⁴ Rätsep, H. J.V. Veski ja tänapäev. – „Keel ja Kirjandus“, 1973, nr. 6, lk. 367.

⁹⁵ Puhksoo, F. Raamat ja tema sõbrad, lk. 214.

⁹⁶ Teder, F. Orgmäe, E. Marksismi-leninismi klassikute teoste tõlkimise sektori tööst. – Rmt.: Töid EKP ajaloo alalt III, lk. 263.

⁹⁷ Kukli, E. Arnold Miller ja 35 köidet Leninit. – „Keel ja Kirjandus“, 1970, nr. 9, lk. 571.

⁹⁸ Sealsamas, lk. 575.

põhjusi on taidetõlkijate püsikaadri väljakujunemine; tarbetõlkijate seas on väga palju n.-ö. juhutõölisi. Muidugi antakse vahel ka taidetõlkeid kergel käel välja⁹⁹, kuid see nähtus on tarbetõlkimisega võrreldes palju erandlikum. Omajagu mõjub ka honoraripoliitika; tarbetõlgete eest makstakse raskusjärgust olenemata palju vähem (isegi mitu korda vähem) kui taidetõlgete eest. Formaalselt on oma organisatsioon nii taidetõlkijatel – Eesti NSV Kirjanike Liit – kui ka tarbetõlkijail – Eesti NSV Ajakirjanike Liit. Tõsi küll, kumbki ühendab ainult tühist osa eestindajaist, teine nimetatuist ametlikult ainult ajakirjanikke, kuid keele- ja tõlkeprobleemide arutamisel võivad kaasa lüüa kõik soovijad.

Ka on ilukirjanduse tõlkimise mureküsimused ja alused meil põhjalikumalt läbi töötatud. On ju taidetõlkimise eelisuurimine iseloomulik kõigile sotsialismimaadele. Läänes on paremini läbi uuritud tarbetõlkimise probleemid.¹⁰⁰

Küllap mõjub ka see, et taidetõlkijatel on vähe leivasisid – „Eesti Raamat“, „Loomingu Raamatukogu“, osa ajalehti-ajakirju –, kes aga on osanud eestindajaid valida ja kasvatadagi. Tarbetõlkijatel on peremehi musttuhat: mitu kirjastust, ajalehed, ajakirjad ning kõikvõimalikud ametkonnad. Eriti viimaste seas leidub üpris vähe neid asutusi, kes on suutelised ümberpanijat juhendama ja suunama; vastupidi, tõlkijad ise on seal tavaliselt kõige keeleteadlikumad inimesed. Ja nii juhtubki, et mõni mees peab end tehtud tööde arvule ja mahule toetudes tõlkijaks, ehkki tema looming pole sisult muud kui pelk järeletormatus.

Üks valusamaid kohti on tõlgitud õpikud. Eks määra just õpikute keelepruuk palju inimese keeletaju. Kui visad on vead õpikute tõlgetest kaduma, selle kohta lühipopurrii arvustustest.

1949. aastal. „On endastmõistetav, et võitluses õppe- ja kasvatustöö kvaliteedi tõstmise eest tuleb võidelda ka õ p i k u t e t õ l k e kvaliteedi tõstmise eest. Sellele tähtsale küsimusele on meil pühendatud mõnel alal võrdlemisi vähe tähelepanu.“¹⁰¹

1951. aastal. Õpikute „tõlkijad ja tõlketöö eest vastutajad tunnevad vähe ning pealiskaudselt ... oma eriala ..., esineb ... lihtsalt lohakat suhtumist tõlkimisse kui loovasse töösse“¹⁰².

1952. aastal nenditakse ajalooõpiku kohta, et „kõige suuremaid raskusi on tõlkijal olnud ajaloo terminoloogia osas“¹⁰³.

1961. aastal väidetakse, et „üsna paljusid vääratusi ja stampe hakatakse keelde sisse kasvatama juba koolis. Me seisame järelikult fakti ees, et eesti keele tundides ja grammatikaõpikuis ühe käega anname, muude ainete õpikuis aga kustutame teise käega sellesama maha“¹⁰⁴.

1971. aastal antakse bioloogiaõpikule hinnang: „Sellise keelega õpiku kasutamine koolis teeb küll eesti keele õpetajate töö õige ja korrektse emakeele õpetamisel märgatavalt vaevalisemaks.“¹⁰⁵

1972. aastal on arvustustules järjekordne geograafiaõpik, mille tõlkes on „kamalutäis ... vigu“¹⁰⁶.

1973. aastal sedastatakse, et „üldkokkuvõttes kipub õpikute leksikaalset koostist iseloomustama sõnavaliku ühekülgusus ja universaalsõnade ning stampide soosimine. Süntaktiline külg jätab mõnigi kord soovida, eeskätt lihtsuse ja selguse seisukohalt. leidub ülikeeruliselt

⁹⁹ Vt. näit. Vene kirjanduse eestindamise nüüdistasemest. Otto Samma ettekandest. – „Sirp ja Vasar“, 1973, 28. sept.

¹⁰⁰ Vt. näit. Левый И. Искусство перевода. М., 1974, lk. 29.

¹⁰¹ Sõge, E. Hoolitseda õpikute tõlgete kõrge taseme eest. – „Nõukogude Kool“, 1949, nr. 11, lk. 703.

¹⁰² Sõgel, E. Teha lõpp vigadele ja puudustele õpikute tõlkimisel. – „Eesti Bolševik“, 1951, nr. 6, lk. 57.

¹⁰³ Tõsised vead teaduslikus tõlkes. – „Nõukogude Kool“, 1952, nr. 2, lk. 124.

¹⁰⁴ Kindlam, E. Keelekultuur ja keskkooliõpikute keel. – „Keel ja Kirjandus“, 1961, nr. 12, lk. 735.

¹⁰⁵ Viikma, M. Raku ehitus üldbioloogia õpiku uues väljaandes. – „Nõukogude Õpetaja“, 1971, 9. okt.

¹⁰⁶ Vassiljev, L. Lüngad uues geograafiaõpikus. – „Nõukogude Õpetaja“, 1972, 29. jaan.

ülesehitatud lauseid, ebaselgeid seoseid nende üksikosade vahel, väljenduse sisulist suletust. Kõik see sunnib lugejat õpikute sõnastusega heitlema“¹⁰⁷.

Samuti võib nõrgaks kohaks pidada tõlgete arvustuse arenematust, mis omakorda johtub raamatukriitika küündimatusest. Suurem hulk ilmunud tõlkeraamatuid jääb üldse arvustamata, osa kohta trükitakse ära ainult tutvustavaid kirjutisi. Kriitilistes artiklites võetakse haruharva sõna teoste, sealhulgas tõlgete keele kohta. Niisugusest olukorrast on sünenenud süvenev tava kirjutada iseseisvaid keelearvustusi, mis aga on peaaegu eranditult piirdunud tõlkehalbuste sarjamisega. Seepärast teatakse üldiselt palju paremini, *k u i d a s e i t o h i* eestindada, halvemini seda, *k u i d a s p e a k s* eestindama.

Ajakirjanduses ilmuvate eestinduste keel on olnud alates 1958. aastast Eesti NSV Ajakirjanike Liidu keele- ja tõlkesektsiooni alaline käsitusaine. Sektsiooni esimene töökoosolek arutas „Õhtulehe“ tõlgete keelt.¹⁰⁸ Selle Eestis ainulaadse „keeleparlamendi“ ligi kahe aastakümne pikkuse töö tulemusena on ajakirjanduses ilmuvate tarbetõlgete tase märkimisväärselt tõusnud ega anna enam milleski alla raamatutõlgetele, puhuti koguni ületab neid.

Korduvalt on tõlkeprobleemid otseselt ja kaudselt olnud arutusel Emakeele Seltsis.¹⁰⁹

Nõukogude ajajärgu suuri teeneid on tõlgete kirjastamisel kindla ja enam-vähem ühesuguse korra sisseseadmine, tõlgete (vähemalt raamatutõlgete) kohustuslik toimetamine ja ühtsete honorarimäärade kehtestamine. Enam ei olene tõlkija tasu kokkuleppest väljaandjaga, vaid seda reguleerivad Eesti NSV Ministrite Nõukogu määrused. Uutel alustel on autorikatise, mis seisab hea ka tõlkijate õiguste eest.

Sõjajärgse leksikograafia käsitlust vt. 3. peatükis.

1960-ndad aastad tähistavad Eesti NSV-s tõlkimisoskuse üldist süvenemist ja taseme stabiliseerumist. 1970-ndate aastate algus näitab tendentsi jätkumist. Kuidas tulevikus meie aja tarbetõlkeid hinnatakse, see oleneb juba eestindajate nüüdispõlvkonna pingutustest.

¹⁰⁷ Kindlam, E. Viis keskkooliõpikut redigeerija pilguga. – „Keel ja Kirjandus“, 1973, nr. 5, lk. 284.

¹⁰⁸ Lõokene, M. Ajakirjanduskeelest. Aktuaalseid keeleprobleeme Eesti NSV Ajakirjanike Liidu keele- ja tõlkesektsioonis (1958–1967). Tartu, 1971, lk. 123.

¹⁰⁹ Ahven, H. Emakeele Selts. Lühülevaade minevikust ja tänapäevast. Tallinn, 1970, lk. 26–27.